

ONTOGENEZDA FONEMIK IDROKNING RIVOJLANISHI

I.S.Isodullayeva

FarDU o'qituvchisi

G.U. In'omjonova

FarDU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning nutq tizimining rivojlanishida fonematik idrokning o'rni va ahamiyati tahlil etilgan. Ontogenez jarayonida, ya'ni insonning rivojlanish davrida, fonematik idrokning qanday shakllanishi va bu jarayonning nutqni tushunish va ishlab chiqarish qobiliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Fonematik, ontogenez, analizator, ritm, semantik, funksiya, fonema, psixologiya, intanatsiya, sensor, spontan, intellekt, grammatik, fiziologik, stereotip, komponent, diffuziya, differentsiatsiya, ijtimoiy, sensomotor, artikulyator, ekspressiv, impressiv, akustik, kinestetik, murakkab, prosodik, obroz, pedagog, psixolog.

Fonematik idrokning (yoki fonematik sezgirlik) – bu inson nutqning individual tovushlarini, ya'ni fonemalarni eshitish va ajratish qobiliyati. Bu jarayon bolaning til va nutq tizimini o'rganishdagi muhim bosqichlardan biridir. Ontogenezda fonematik idrokning rivojlanishi turli yosh bosqichlarida amalga oshadi va bolaning nutq va fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda ahamiyati katta. Nutqning fonetik tomoni deganda, tovushlarni talaffuz etish jarayoni tushuniladi, bu nutq – harakat apparatini mutanosib ishlashining natijasi hisoblanadi. Nutq harakat analizatorini perefirik bo'limiga nutq apparati kiradi. Nutq apparatini quyidagilar o'z ichiga oladi. Nafas olish bo'limiga ko'krak qafasi, bronxlar va traxeya kiradi. Ovoz bo'limi, tovushlar chiqishini ta'minlaydi(xiqildoq va unda joylashgan un paychalari) -artikulyatsion bo'limi, (til, lablar, jag', qattiq va yumshoq tanglay alveolalar) kiradi. Analizatorni o'tkazgich bo'limiga 3 juft miya chanoq nervlari

kiradi. Ontogenezda fonematik qabulni rivojlantirishning asosi – tinglash qobiliyatining normal rivojlanishidir:

Nutq — insonning ijtimoiy faoliyatida muhim o‘rin tutuvchi, fikr almashish va tafakkurni ifodalashga xizmat qiladigan murakkab psixofiziologik jarayondir. Nutq orqali shaxs o‘z bilimini, his-tuyg‘ularini, ehtiyoj va maqsadlarini ifodalaydi hamda jamiyat bilan muloqotga kirishadi. Nutq insonning ongli faoliyati mahsuli bo‘lib, til tizimiga asoslanadi.

Til — jamiyat tomonidan yaratilgan va barqaror bo‘lgan belgilar tizimi bo‘lsa, nutq — ana shu til vositalaridan individual foydalanish jarayonidir. Demak, til imkoniyat bo‘lsa, nutq uning amaliy namoyon bo‘lish shaklidir. Nutqning shakllanishi ham biologik, ham ijtimoiy omillar orqali ontogenez davomida amalga oshadi. Shu jarayonni o‘rganish nutq buzilishlarini aniqlash va ularni davolashda katta ilmiy ahamiyatga ega.

Ontogenez — bu individual organizmning hayot davomida boshlang‘ich holatdan (tug‘ilishdan) yetuk holatga o‘tish jarayoni. Ontogenez (yunoncha:ontos — borliq va ...genesis - rivojlanish) — organizmning individual rivojlanishi, uning shakllana boshlashidan hayotning oxirigacha sodir bo‘ladigan ketma-ket o‘zgarishlar majmui. "Ontogenez" terminini nemis olimi E. Gekkel 1866-yili fanga kiritgan.

Ontogenezda fonematik idrokni rivojlantirishning asosi—tinglash qobiliyatining normal rivojlanishidir:

1-2 oyda bolalar eshitish stimullariga (chalg‘udoq ovozi, ona ovozi, melodiya) yo‘naltirish reaksiyalari.

2-3 oyda yo‘naltirish-izlash reaksiyalari.

3-4 oyda bola ovoz manbasini topishni o‘rganadi, yaqinlarining ovozlarni ajratish, yoqimli intonatsiyalarni, osoyishta va raqsli melodiyalarni farqlash, o‘z ismidan va boshqalarniki farqlashga turlicha reaksiya, atrofdagilarning nutqiga tanlab diqqat berishni boshlaydi. Intonatsiya bola hayotining birinchi yilining ikkinchi choragida to‘g‘ri tushunish va izhor qilishda muhim ro‘l o‘ynaydi.

Shvachkin N.X. fikricha, bolaning to‘rtinchi oyida sensomotor

aloqalarining paydo bo'lishi nutqning asosiy shartlaridan biri va ovozlarni o'zgartirishga ham bog'liqdir.

6-7 oyda bola faqat ovozlarni eshitishni emas, balki gapirilgan nutqni ham tushunishni boshlaydi.

7-8 oyda bola ko'plab so'zlarni tushunishi, ko'rsatilgan predmetlarning nomlarini bilishi mumkin. Birinchi yilning oxiriga kelib, intonatsiya va ritmga qo'shib, so'zning ovoziy tarzi ham semantik ahamiyatga ega bo'ladi. Bu bolalar nutqining rivojlanishining ushbu bosqichi muallif tomonidan fonemadan oldingi deb atalgan.

Semantika o'zgarishi ta'sirida nutqni fonematik tushunishni boshlaydi. Bu esa bolaning artikulyatsiyasi va nutqni eshitish qobiliyatlarini yangilash bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu o'tishning dastlabki belgilri bolaning ikkinchi yilining boshida kuzatish mumkin.

Bolaning nutqida fonematik shakllanish psixologiyasining ayrim xususiyatlariga sezilarli darajada bog'liqdir.

1.Fonemaning umumlashganligi Fonema so'z shakllanishi bilan bog'liq holda paydo bo'ladi. Fonema bir necha fonetik tasavvurlarni o'z ichiga oladi va nutq jarayonida aniqlashib, tasavvur yoki obrazga aylanadi.

2.Fonemaning farqlash vazifasi Fonema – so'zlarning ma'nolarini farqlash imkonini beruvchi ovoz. Ma'nolarni farqlashda maxsus aniqlik fonemaning shakllanish paytida paydo bo'ladi. Fonemalarning paydo bo'lishi ma'nolarni farqlash qobiliyatining rivojlanishi bilan bog'liq va bu qobiliyatning paydo bo'lishiga ishora qiladi.

3.Fonemaning konsistentligi ushbu xususiyat tufayli "kalit" va "kat"(inglizcha "mushuk") so'zlaridagi "k" tovushlarini bir xil "k" deb qabul qilamiz.

4.Fonemaning ixtiyoriyligi yoki rejalashtirilganligi. Fonema – ixtiyoriy yoki rejalashtirilgan tarzda talaffuz qilingan ovoz. Fonemaning ixtiyoriyligi uning paydo bo'lish davrida aniq ko'rinadi. Fonemik nutq oldingi davrida bola ovozini ixtiyoriy ravishda emas, balki artikulyatsiyani kuzatish bilan talaffuz qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ontogenez jarayonida barcha fonematik funksiyalar ma'lum bosqichlardan o'tadi. Bolaning maktabga kirishi – uning rivojlanishidagi muhim bosqich bo'lib, ijtimoiy vaziyatni o'zgartiradi. Yetakchi olimlar (R.E. Levina, N.X. Shvachkin, V.I. Belyukov va boshqalar) bolalarning nutq rivojlanishi darajasi va ularning grammatikani egallash imkoniyatlari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjudligini isbotlashgan. O'qishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalar bilan pedagogik ishning asosiy vazifalaridan biri ularning psixologik tayyorgarligini, umumiy rivojlanish darajasini va aqliy qobiliyatlarini shakllantirishdir. Agar bolada fonematik qabul qilish rivojlanishida yengil og'ishlar mavjud bo'lsa, unda o'qishni va yozishni egallashda qiyinchiliklar yuzaga kelishi aniq. Ontogenezda fonematik idrokning rivojlanishi bolaning til tizimini to'liq o'zlashtirishi va nutqni to'g'ri ifodalashga erishishi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonning har bir bosqichi bolaning til va nutq qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ro'l o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Logopediya: Defektologiya fakulteti pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik / Tahrir ostida Volkova L.S., 2. Shaxovskaya S.I. – M.: Gumanitar nashriyot markazi.
2. Lalaeva R.I. Nutq buzilishlari diagnostikasi [Matn] – M.: 1999.
3. Golubtsova Elena Sergeevna. Tuzatish pedagogikasi va psixologiyasi fakulteti sirtqi bo'limi 5-kurs talabasi.
4. Nutqida buzilishlari bo'lgan bolalar uchun maktabgacha muassasalarda korreksion-pedagogik ish – 2000.
5. I. S. Isodullayeva. Nutqning ontogenezda rivojlanishi. Farg'ona 2024.